

ԹԱՂՈՏ ԳՅՈՒՂԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

Էմմա Արրահամյան

Սույն հոդվածով ներկայացնում ենք Արցախի Հանրապետության՝ 2020 թ. հոկտեմբերի վերջերից Ադրբեջանի Հանրապետության հսկողության ներքո անցած Հաղորտի շրջանի Թաղոտ գյուղի պատմաճարտարապետական հուշարձանները, որոնք ուսումնասիրել ենք երջանկահիշատակ Սամվել Կարապետյանի և քաղաքագետ Ալեքսանդր Քանանյանի հետ համատեղ դեռևս 2001 թ.:

Տեղադրություն. Թաղոտը գտնվում է Հաղորտ քաղաքից 8 կմ հյուսիս-արևմուտք: Ծովի մակերևույթից միջին բարձրությունը 845 մ է:

Անվանում. գյուղանվան ծագմանը վերաբերող մեկնաբանություններից մեկի համաձայն՝ այն նախ կոչվել է Թեղոտ՝ նկատի ունենալով մերձակայքի թեղի ծառերի բազմաքանակությունը, ապա ժամանակի ընթացքում հնչյունափոխվելով՝ ստացել ներկայիս անունը¹:

Հայտնի է եղել նաև Աթաղոտ, Թաղոտ անվանաձևերով:

Բնակչություն. ավանդաբար վկայվել է, որ թաղոտցիները սերում են 1703 թ. Սյունյաց աշխարհի Դարբաս գյուղից փոխադրված Գալուստի, Գրիգորի և Յաղոտի ընտանիքներից (տե՛ս արձանագրություն *ա*), սակայն գյուղի մերձակայքում պահպանվել են առնվազն ԺԲ դարից մեզ հասած հուշարձաններ:

Թաղոտի բնակչության թվաքանակին առնչվող ԺԹ-Ի դարերի վիճակագրական տվյալները փաստում են, որ այն իր մարդաշատությամբ գավառակի զուտ հայաբնակ մեծ գյուղերից էր:

տարեթիվ	տուն	արական	իգական	միասին
1841 ²	21	36	40	76
1886 ³	65	233	206	439
1889 ⁴	70	256	219	475
1893 ⁵	65			
1897 ⁶	61			

Տեսարան Թաղոտ գյուղից (լուս.՝ Ս. Դանիելյանի, 2018 թ.)

1901 ⁷		490	219	709
1907 ⁸				500
1909 ⁹		542	261	803
1912 ¹⁰		1053	804	1857
1914 ¹¹				440
1922 ¹²	100	240	260	500
1987 ¹³	71			198
2018 ¹⁴	56			203

Պատմական հուշարձաններ. Թաղոտում և նրա մերձակայքում առկա են նյութական մշակույթի տարաբնույթ հուշարձաններ: Ներկայացնում ենք միայն նրանք (աղբյուր, բնակելի հին տներ, եկեղեցի, գերեզմանոց, ուխտատեղի), որոնք թվագրվում են՝ սկսած զարգացած միջնադարից և հասնում մինչև ԺԹ դարի վերջ: Դրանց քննությունը սկսում ենք գյուղամիջի բնակելի տներից: Հարկ է նշել, որ ստորև տրվող բոլոր արձանագրությունները, բացի երկուսից, հրատարակվում են առաջին անգամ: Ի դեպ, գյուղի վիճագրական ժառանգության ընդօրինակման կարևոր գործի առաջին նախաձեռնողն է Խաչիկ վրդ. Դադյանը, որը դեռևս Ի դարի սկզբին ընթերցել է երեք վիճագիր (առ այսօր անտիպ էին):

1 Մեքումյան Ս., Լեռնային Դարաբաղ, Երևան, 1990, էջ 269:

2 Հայաստանի ազգային դիվան (այսուհետ՝ ՀԱԴ), ֆ. 56, ց. 1, գ. 305, ք. 45:

3 “Свод статистических данных извлеченных из посемейных списков населения Кавказа”, Тифлис, 1888, с. 184-185.

4 Բարխուատարեանց Մ., Արցախ, Բագու, 1895, էջ 73: Ի դեպ, նույն թվականին վերաբերող վավերագրերից մեկում բնակչության թիվը նշված է 388 շունչ, որից 225-ը՝ ար., իսկ 163-ը՝ իգ. (ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 8583, ք. 43-44):

5 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 8889, ք. 157 շրջ.:

6 Ա.Դո, Հայ-թուրքական ընդհարումը Կովկասում (1905-1906 թթ.), Երևան, 1907, էջ 172:

7 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 14, գ. 205, ք. 238-239:

8 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 18, գ. 764, ք. 239-240:

9 “Кавказский календарь на 1910 г.”, Тифлис, 1909, с. 188.

10 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 11608, ք. 326-327:

11 “Кавказский календарь на 1915 г.”, Тифлис, с. 92.

12 ՀԱԴ, ֆ. 57, ց. 3, գ. 492, ք. 1-2: Տե՛ս նաև Վավերագրեր հայ եկեղեցու պատմության, գիրք Թ, Երևան, 2001, էջ 759:

13 Բալայան Վ., Արցախի Հանրապետության բնակավայրերի պատմության ուրվագծեր, Երևան, 2020, էջ 202:

14 Նույն տեղում:

Բաղդասար Հայրապետյան-Ավագյանի հայրական տունը (լուս.՝ Ս. Դանիելյանի, 2016 թ.)

Բնակելի տներ

Թաղոտում պահպանվել են ԺԸ-ԺԹ դարերում կառուցված երկհարկանի մի քանի տներ¹⁵, որոնք ունեն շինարարական արձանագրություններ: Ներկայացնում ենք դրանցից մի քանիսը (նախապես հրատարակված է եղել միայն համար ք):

ա Գյուղամիջում՝ թաղակապ տան որմին՝ երկու առանձին բեկորների վրա.

[Ի վայելումն դարաբասցի ողորմած հոգի Բաղդասարի որդի խօջա Ղազարին. նախ պապս՝ ողորմած հոգի Գալուստ, հորեղբար]ս իմ՝ ողորմած հոգի Եաղուբ, և ողորմած] հոգի Գրիգոր, [թվ(ին) ՌճՀ (1721), ողորմած հոգի հորեղբարց]ս հետ եկինք Դուզաղ[ի գիւղն Թաղօտ, թվ(ին) ՌճԾԲ (1703): Մեծ հորեղբարս իմ՝ Եաղուբն, առ ա(ստուա)ծ փոխեցաւ թվ(ին) ՌճԾԷ (1708), փոքր հորեղբարս իմ՝ Գրիգորն, առ ա(ստուա)ծ փոխեցաւ թվ(ին) ՌճՁԸ (1739)]: Ա(ստուծո)վ ըսգսա շինել, ա(ստուա)ծ բարի աջողում դացէ, ամէն:

Ծանոթ. չպահպանված հատվածները լրացրել ենք ըստ վիմագրի առաջին ընդօրինակող Խաչիկ վրդ. Դաղյանի (ՀԱԴ, ֆ. 319, ց. 1, գ. 107, ք. 27):

բ Գյուղի կենտրոնական մասում՝ դպրոցին կից շինության (2004 թ.՝ արհեստանոց) մուտքի ճակատակալ քարին, 9 տող.

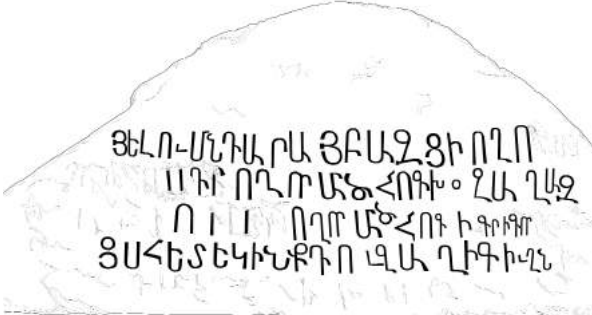
Ի վայելումն / ողորմած հոգի Բաղդասարի / որդի խօջա Ղազարին, թվին ՌճՁԷ (1738): | Ա(ստուծո)վ ըսկսա շինել, որ տ(է)ր ա(ստուա)ծ բարի աջողում դացի ի յամի հայրապետութե(ա)ն | տ(եառ)ն Աղվանից Ներսէս կաթողիկոս(ի)ն եւ | ի թագաւորութե(ա)ն պարսից Շահ Նադ(ի)րին, իշխսան | երկրիս ս(ա)հապ Եկանն էր, որդի մէլիք Արամ բեկին, | ա(ստուա)ծ սոցա կարողութ(ի)ն դացի, ամէն:

Հրատ. Աթայան Գ., Տոլ բերդաքաղաքի պատմություն, Երևան, 2010, էջ 33:

Ծանոթ. վիմագրի առաջին ընդօրինակողն է Խաչիկ վրդ. Դաղյանը (ՀԱԴ, ֆ. 319, ց. 1, գ. 107, ք. 27):

Հրատարակչի մոտ ս(ա)հապ Եկանն էր-ի փոխարեն՝ և կապ Եկանն էր, իսկ Արամ բեկին-ի փոխարեն՝ Արամին Էկեն:

15 Դեռևս 2016 թ. կիսավեր պահպանվում էր Բաքվի 26 կոմիսարներից պարետ (1918 թ.) Բաղդասար Հայրապետյան-Ավագյանի (1883-1918) հայրական տունը:

Արձանագրություն ա և բ (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2001 թ., գրչ.՝ Ս. Դանիելյանի, 2021 թ.)

գ Գյուղամիջում՝ բնակելի տան ճակատակալ քարին (113 x 63 x 18 սմ), 4 տող.

Այս է դունըս գլամ օթեւան, որ է ուտղա / Յակոբ Սաղիեան, կին նորա՝ Թալքուի Արզուման, 1846-ին:

Արձանագրություն գ (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2001 թ.)

Սբ. Հովհաննես եկեղեցին հարավ-արևուտքից (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2001 թ.)

1844 թ. տունը և արձանագրությունը՝ դ (լուս.՝ Ս. Դանիելյանի, 2016 թ.)

դ Գյուղամիջում՝ բնակելի տան ճակատակալ քարին, սվաղի շերտով ծածկված արձանագրությունից երևում է 2 տող.

...այ... / ուստին, քվ(ի)ն 1844-ին:

ե Գյուղամիջում՝ դպրոցի մոտ՝ բնակելի տան տեղահանված ճակատակալ քարին (112 x 55 x 18 սմ), 4 տող.

Ի վայելումն ողորմյած հոգի Արզուման / քէկ Ղազարբէկեանց(ին), / քվին 1850-ին:

զ Գյուղամիջում՝ բնակելի տներից մեկի պատին, լուսամուտին կից առկա վիմագրից պահպանվել է հետևյալը.

...ճիւր Յակոբին, / Օվանէ[ս]:

Ծանոթ. ժամանակը՝ ԺԹ դ.:

է Գյուղամիջում՝ Սբ. Հովհաննես եկեղեցուց արևելք ընկած կամարակապ քարին (130 x 29 x 13 սմ), 4 տող վիմագրից պահպանվել է հետևյալը.

Այս է օթաղըս ըՍ/տեփան, որ Սարգիսին / ... 185... /...:

Արձանագրություն ե (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2001 թ.), զ (լուս.՝ Ս. Դանիելյանի, 2001 թ.) և է (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2001 թ.)

Սբ. Հովհաննես եկեղեցի

Գտնվում է գյուղի հյուսիսային եզրին (N 39°34'26.93", E 046°57'44.26"; ծ. մ.՝ 835 մ): Կառուցման ստույգ տարեթիվը հայտնի չէ: Գրավոր աղբյուրներում հիշվում է տակավին 1841 թ.-ից:

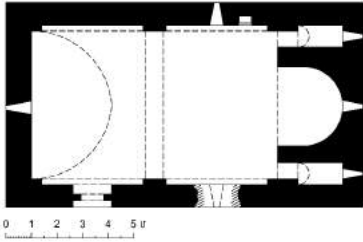
Ունի միանավ բազիլիկ հորինվածք (արտաքին չափերն են՝ 13,98 x 8,0 մ): Երկլանջ ծածկի ներքո առնված տանիքը հենված է հյուսիսային և հարավային պատերին: Արևելյան կողմում կիսաշրջան եզրագծով խորանն է՝ կից ավանդատներով: Ավանդական տեղում է մկրտության խորշը՝ ավազանով հանդերձ: Մուտքը բացված է հարավից: Լուսավորությունն ապահովում են 6 լուսամուտները, որոնցից 3-ը բացված են արևելյան, 1-ական՝ մյուս ճակատներից: Կառուցված է անմշակ, կիսամշակ և սրբատաշ քարով կրաշաղախի համակցությամբ: Վերջինս կիրառված է կառույցի առավել պատասխանատու հատվածներում (մուտքի և լուսամուտների եզրաքարեր, անկյունաքարեր, որմնակամար): Հարավային ճակատին ագուցված է մվիրատվական բնույթի արձանագրություն, իսկ նույն պատի մոտ պահպանված երկու տապանաքարերից մեկը կերտվել է գյուղի ծխատեր քահանայի՝ տեր Մելիքսեթի որդու՝ տեր Գասպարի հիշատակին: Ի դեպ, Թաղոտում քահանայագործած հոգևոր հովիվներից հայտնի են նաև Մելիքսեթ Տեր-Հարությունյան Մովսես-Վարդանյանցի (1817-1844)¹⁶, Հակոբ Արզումանբեկյան-Ղազարբեկյանցի (1848-1893)¹⁷ և Մովսես Ղազարբեկյանցի (1909-1910) անունները¹⁸:

Ներկայացնում ենք եկեղեցու որմին առկա 1 և կից գտնվող 2 տապանաքարի արձանագրություն.

16 Թօփման Յ., Յուցակ ժողովածուց Դաղեան Խաչիկ վարդապետի, մասն Բ, Վաղարշապատ, 1900, էջ 21, 23: Նաև՝ ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 12, գ. 531, 532, 533:

17 Վավերագրեր հայ եկեղեցու պատմության, գիրք Թ, էջ 165, 207: Նաև՝ ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 18, գ. 542; ց. 1, գ. 8889, ք. 157 շրջ.-158; ֆ. 93, ց. 1, գ. 384, ք. 449 շրջ.-450 (1893 թ. հիշվում է հանգուցյալ):

18 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 18, գ. 764, ք. 260-261; ց. 1, գ. 11608, ք. 360 շրջ.: ֆ. 57, ց. 3, գ. 44, ք. 71-72:

Ար. Հովհաննես եկեղեցու հատակագիծը (չափ.՝ Ս. Կարապետյանի, 2001 թ.)

ա Արձանագիր քար. Ար. Հովհաննես եկեղեցու հարավային ճակատին՝ մուտքից վեր, 4 տող.

Հիշատակ է այս ... ընծա(յ)եց Սուրբ Հովհաննես եկեղեցի Թաղող գեղջ. | Յովակիմի Անդրոնե(ա)ն Կարապետեանց, | 1886:

բ Տապանաքար. ուղղանկյունաձև (145 x 48 x 24 սմ), Ար. Հովհաննես եկեղեցու հարավային պատի մոտ, արձանագրությունը՝ 1 տող.

[Այս] է տ(ա)յ(ա)ն Եղիազարի որդի Հախնազարին, թվ(ին) Ռ-ՃՁ (1731):

Արձանագրություն ա, բ և գ (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2001 թ., գրչ.՝ Ս. Դանիելյանի, 2021 թ.)

գ Տապանաքար. ուղղանկյունաձև (189 x 41 x 30 սմ), Ար. Հովհաննես եկեղեցու հարավային պատի մոտ, արձանագրությունը՝ 1 տող.

Այս է տապան տ(է)ր Միլիքսեթ(ի) որդ(ի) տ(է)ր Քասպարին, թվ(ին) Ռ-ՃՂ (1741):

Գերեզմանոց

Տարածվում է Թաղոտի հարավարևմտյան մասում (N 39°34'17.94", E 046°57'45.39"; ծ. մ.՝ 900 մ): Պահպանված մի քանի տասնյակ տապանաքարերը թվագրվում են ԺՁ-Ի դարերով: Ստորև ներկայացնում ենք հնավայրից ընդօրինակված ԺՁ-ԺԹ դարերին վերաբերող տապանագրերն ըստ ժամանակագրական հաջորդականության (հրատարակվում են առաջին անգամ).

ա Տապանաքար. ուղղանկյունաձև (156 x 47 x 30 սմ), արձանագրությունը՝ 2 տող.

Այս է տապան Օվանեսին՝ որդի Օմարունին (՞), | թվ(ին) Ռ- (1551):

բ Տապանաքար. ուղղանկյունաձև (146 x 41-47 x 30 սմ), արձանագրությունը՝ 4 տող.

Այս է տապան վաջառական Գրիքոր[ին], որ է որդի | Գալուստին, օվ հանտիպօղ գերեզմանիս միաթերան հար մեղայիս, որ է երկիրեն Ղափանցի | ի գեղջեն դարայրագցի, թվ(ին) Ռ-ՃՁԵ (1736):

Արձանագրություն բ և դ (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2001 թ., գրչ.՝ Ս. Դանիելյանի, 2021 թ.)

զ Տապանաքար. ուղղանկյունաձև, արձանագրությունը՝ հարավային երեսին, 3 տող.

Այս է տապան դափանցի Մկ(րտ)չի կողակից / Իրինին, թվ(ին) ՌՃՂԱ (1742):

դ Տապանաքար. ուղղանկյունաձև (112 x 32 x 23 սմ), արձանագրությունը՝ 4 տող.

Այս է տապան խօճայ / Ղազարի որդի Մինայինին, որ փոխեցաւ առ / ա(ստուա)ծ, թվին ՌՃՂԴ (1745):

ե Տապանաքար. ուղղանկյունաձև (164 x 40 x 36 սմ), արձանագրությունը՝ 4 տող.

Այս է տապան դափանցի Պաղդասարի / որդի վաճառական խօճայ Ղազարին, / իւր կողակից Խաթուն(ին), / թվ(ին) ՌՄՁ (1757), որ փոխեցաւ առ ա(ստուա)ծ, որ կարթայ, մէկ բերան ողորմի ասէ:

զ Տապանաքար. ուղղանկյունաձև (155 x 42 x 28 սմ), արձանագրությունը՝ 4 տող.

Այս է տապան դափանցի խօճայ [Ղա]զարի եւ իւր կողակից Խաթուն(ին), առ ա(ստուա)ծ փոխեցաւ, օվ որ կարդա, մէկ բերան ողորմի / ասայ, թվ(ին) ՌՄԹ (1760):

է Տապանաքար. ուղղանկյունաձև (144 x 34 x 24 սմ), արձանագրությունը՝ 2 տող.

Այս է տապան թաղութի Այլայվերտին / էր կողակիցն Թավարին, թռ(ւ)լվին ՌՃՍԻԲ (1773):

ԱՅՅԱԵՏԱՊԱՆՂԱՔԱՆԵ ՑԻՊԱՂԻԱՍԱՐԻ ՈՐԻՎ ԱՃԱԽԻԱԿԱՆԻ ՕՃԱՅՂԱՉ ԼՅԻՆ

ԱՅՅԱԵՏԱՊԱՆՂԱՔԱՆԵ ՑԻԽՕՃԱՅ ՂԱ ՉԼՆԵԻՐԿՈՂԱՑ ԻՑԽԱԶ ՈՒՆՈՒԱՅՈՒՆԵՑԱԽՈՎ ՈՐԿԱՐԻ ԱՆԿԵՐԱՆՈՂՈՐԼՆ ԱՍԱՅԹՅՎ ՄԲ

ԱՅՅԱԵՏԱՊԱՆԹԱՂՈՒՈՑԻ ԱՅԼԱՅՎԵՐԻՆ ԻՐՈՂԱԿԻՑՆ ԹԱՎԱՐԻՆ ԹՈՎԻՆ՝ ԹԻԲ

Արձանագրություն ե, գ և է (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2001 թ., գրչ.՝ Ս. Դանիելյանի, 2021 թ.)

ը Տապանաքար. ուղղանկյունաձև (188 x 57 x 36 սմ), արձանագրությունը՝ հյուսիսային երեսին, 3 տող.

Այս է տապան խոճայ Ղազարի(ն) Ուրալի (°) որդի Բաղ/տայասարին, իւր կողակից Մափէրին, թռ(ւ)ին ՌՄՃԼՁ (1787):

թ Տապանաքար. ուղղանկյունաձև (133,5 x 42 x 25 սմ), արձանագրությունը՝ 5 տող.

Այս է տապան Բաղտասարին՝ / որդի Բապուն, Անտարին(°), որ / Աղայ Մահմատ խան եկաւ, հոգին առ ա(ստուա)ծ փոխեցաւ, / ով գարդայ, ողորմի ասէ: Ծանոթ. տապանաքարի կերտման ժամանակը ճշտվում է Աղայ Մահմադ խանի արշավանքով, այն է՝ 1795 թ.:

ժ Տապանաքար. ուղղանկյունաձև (169 x 58 սմ), արձանագրությունը՝ 2 տող.

Այս է տապան Ոյանճանին, որ է որդի / խօճայ Ղազարին, թվ(ին) ՌՄԽԹ (1800)-(ի)ն:

ժա Տապանաքար. ուղղանկյունաձև, արձանագրությունը՝ 3 տող.

Այս է տապան թաղօտեցի Մարքարէին՝ / որդի Ապրէսին, որ առ ա(ստուա)ծ փոխեցաւ, / թվ(ին) ՌՄԽԹ (1800) էր:

ԱՅԱԵՏԱՊԱՆՈՃԱՅ ՂԱՉԱՐԻՈՒՐԱԼԻՈՐԻԲԱՂ ՊԻԲԱՂ ՏԱՅՍԱՐԻՆԵՆ ԿԵՆԵՑ ՄԱՓԵՐԻՆ ԲՈՒՆՈՒՄ ԹԼՁ

ՈՎԻՐԵԴԱՅՈՂՈՐԼՆԱԲԵ
ԱՅԱԵՏԱՊԱՆ ԲԱՂՏԱՍԱՐԻՆ
ՈՐԻՎԱՊՈՒՆ ԱՆՏԱՐԻՆ ՈՐ
ԱՂԱՅԱՆ ՏԱՄԱՏԻԱՆԵԿ
ԱԻՆՈՒՆԱՌԱՑՓՈՒԵՑԱԲ

Արձանագրություն ը, թ, ժ և ժա (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2001 թ., գրչ.՝ Ս. Դանիելյանի, 2021 թ.)

ժբ Տապանաքար. ուղղանկյունաձև, արձանագրությունը՝ 3 տող.
Այս է տապան Այտինի որդի / Թաղուտեցի Պետրոսին, / ա(ստուա)ծ ոգին / լուսաւորցէ, ամէն, ք(վ)ին ՌՄԽԹ (1800)-(ի)ն:

ժգ Տապանաքար. ուղղանկյունաձև, արձանագրությունը՝ 1 տող.
Այս է տապան դալաք արթաղուտեցի Գալուստին, քվ(ին) ՌՄԾ (1801) էր:

ժդ Տապանաքար. ուղղանկյունաձև, արձանագրությունը՝ 3 տող.
Այս է տապան խոճայ Ղազարի որդի / Բաղտասար քօխին, որ փոխեցաւ / առ ա(ստուա)ծ, քվ(ին) ՌՄԾԳ (1805):

ժե Տապանաքար. ուղղանկյունաձև, արձանագրությունը՝ 3 տող.
Այս է տապան լուսահոգի Թունի որդի / Զսականց Գրիգորին, քվ(ին) ՌՄՀԲ (1823), / որ որ կարդա, միաբերան ողորմի ասէ:

ժզ Տապանաքար. ուղղանկյունաձև, արձանագրությունը՝ 3 տող.
Այս է տապան լուսահոգի / աշխատաւոր Յակոբճանին, որ է որդի / Գարապետին, օվ կարդա, ա(ստուա)ծ ողորմի ասէ, քվ(ին) 1869:

Աղբյուր

Գյուղամիջում պահպանվել է 1738 թ. Սյունյաց աշխարհի Աղվերձ գյուղից (այժմ՝ Սյունիքի մարզ, գ. Դարբաս) սերող թաղոտարնակ խոջա Ղազարի կառուցած, սակայն վաղուց ի վեր խափանված կամարակապ աղբյուրը, որի ճակատին 7 տողով արձանագրված է.

Այս է աղբորս դափանեցի / եւ Աղվերձու խոճայ Ղազարին, որ եկ ի Դզաղ՝ Թաղօտ գեղն, Ռ/ՃԿԸ (1719) էր: Շինեց ի յիշատակն ննջեցելոց ինոց ազգականաց Ղազարին, մայր իւր՝ Մարեանին, սոքայ / եւն աշխատատորքն, քվ(ի)ն ՌՃՁԷ (1738):

Հրատ. **Սլրոյչյան Շ.**, Լեռնային Ղարաբաղի պատմաճարտարապետական հուշարձանները, Երևան, 1985, էջ 117: Տես նաև **Աթայան Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 33:

Ծանոթ. վիմագրի առաջին ընդօրինակողն է Խաչիկ վրդ. Դաղյանը (ՀԱԳ, ֆ. 319, ց. 1, գ. 107, ք. 27):

Աթայանի մոտ ՌՃՁԷ-ի փոխարեն՝ սխալմամբ ՌՃՁԲ:

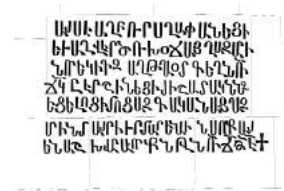
Ճվավանք ուխտատեղի

Գտնվում է գյուղից մոտ 800 մ հարավ-արևմուտք՝ բարձունքի վրա (N 39°34'01.20", E 046°57'21.13"; ծ. մ.՝ 1123 մ):

1922 թ. հիշատակվում է Ճառավանք անվամբ¹⁹: Ուխտատեղին քանդել են խորհրդային տարիներին: Տեղում պահպանվել են տարբեր շինությունների մնացորդներ:

Շրջակայքում տարածված գերեզմանոցից 2001 թ. դեռևս առկա էին միայն ԺԲ-ԺԳ դարերի գեղաքանդակ և պատկերաքանդակներով հարդարված 8 խաչքար (երեքն արձանագիր են և հրատարակվում են առաջին անգամ) և խաչքարերի բեկորներ.

19 Վավերագրեր հայ եկեղեցու պատմության, գիրք Թ, էջ 759:

Աղբյուրը և արձանագրությունը (լուս. և գրչ.՝ Ս. Դանիելյանի, 2016, 2021 թթ.)

ա Խաչքար (66 x 35 x 12 սմ), արձանագրությունը՝ ստորին մասում՝ պատկերաքանդակի երկու կողմում, 10 կարճ տող.

Ա(ստուա)ծ / ողորմի Հ/ուր/մս/իմ/ա, / (քվ)ին Ռ/Գ (1154):

բ Խաչքար (52 x 32 x 13 սմ), արձանագրությունը՝ կողին, 15 կարճ տող.

Թվ(ին) / ՌԳ (1155), / ես՝ Ս/իիրում/ի՞, յաղ/ալթս / յիշե/ցեք ի / Զ(րիստո)ս: Զգ/ործողս / Շահո/ւմն յաղ/ալթս / յիշեց/եք ի Զ(րիստո)ս:

գ Խաչքար (55 x 32 x 24 սմ), վերնամասը ջարդոտված է, կողին փորագիր արձանագրությունից պահպանվել է հետևյալը.

...[կ]/ան[զանե]ցի զխ/աչս յա/իր իմն / Խաչա/տուր/ալ:

Խաչքարեր (լուս.՝ Ս. Կ.-ի, 2001 թ., գրչ.՝ Ս. Դ.-ի, 2021 թ.)